

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

1-2025
IJTIMOIY FANLAR

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

H.X.Hakimov, A.A.Abdumalikov, Ё.З.Нуриддинов Объективные и субъективные факторы в возникновении первого периода восточного ренессанса (IX-XII вв.).....	5
D.E.Normatova, S.N.Muxammadova Dialektikaning paydo bo'lishi va uning namoyandalari.....	12
N.M.Axmadiyev Milliy o'zlikni anglashda Vatanparvarlik tamoyilining mazmun-mohiyati va konseptual asoslari.....	15
Д.А.Исаева Влияние медиа на развитие античной философской мысли	18
I.A.Asatulloev Erix Frommning ijtimoiy-ekzistensial konsepsiyasida diniy mavjudlikni anglashning axloqiy ahamiyati	22
O.B.Shokirov Yangi O'zbekistonning ma'naviy yuksalish jarayonida san'at imkoniyatlarining ijtimoiy-falsafiy tahlili	28
R.B.Abduraxmonov Oilaviy zo'ravonlik tushunchasining mazmun-mohiyati va konseptual asoslari	32
X.J.Toshpo'latov Yangi O'zbekistonda ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligini ta'minlashda viktimologik profilaktika tizimini yuksaltirishning falsafiy masalalari.....	36
A.I.Abdullaxo'jaev Is'hoqxon ibrat va "Tabodili zamon": ijtimoiy-falsafiy tahlil	39
I.T.Yuldashev Jamiyat ma'naviy yangilanishi jarayonida miniatyura san'atining o'rni va uning ijtimoiy-falsafiy tahlili	43
A.A.A'zamjonov Yangi O'zbekistonda ma'rifatli jamiyat qurishda amaliy san'atning badiiy-ijodiy imkoniyatlari.....	47
M.K.Soipova Fazl Ibn Ahmad ta'limotida ontologik masalalarning qiyosiy tahlili	51
S.F.Abdusattarova Models of social processes: a philosophical perspective on the interaction between humans and society.....	55
S.R.Xoldarov Zamonaviy jamiyatda konfutsiychilikni rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlari	60
Sh.B.Samanova Atrof-muhit muvozanatida ekologik madaniyatning o'rni.....	66
R.Orziboyev G'oyaviy birdamlik tushunchasi va uning falsafiy tahlili.....	70

Z.Sh.Turg'unboyev O'zbekiston va Afg'oniston savdo-iqtisodiy integratsiyasi ahamiyati: tahlil va kelajakdagi imkoniyatlar	74
Ф.М.Бафоев Проблемы нелинейного воздействия и неравновесность в современной мировой политике	80
A.To'xtasinov Ekologik munosabatlarning konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari.....	84
U.U.Sattarov O'zbekistonda yoshlarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash bo'yicha normativ-huquqiy asoslar.....	88
B.T.Shokirov Kiberxavfsizlikning davlat siyosat darajasiga ko'tarilishi: zamonaviy tahdidlar va strategiyalar	94

UO'K. 1:502.7:34(575.1)

ATROF-MUHIT MUVOZANATIDA EKOLOGIK MADANIYATNING O'RNI
РОЛЬ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ЭКОЛОГИЧЕСКОМ БАЛАНСЕ
THE ROLE OF ECOLOGICAL CULTURE IN ENVIRONMENTAL BALANCE

Samanova Shaxlo Boxtiyarovna

UTU Ranch, "Ijtimoiy fanlar" kafedrası mudiri falsafa fanlari doktori, dotsent

Annotatsiya

Tabiat inson madaniyatiga bog'liq bo'lmay, usiz ham o'z mavjudligini davom ettira oladi, biroq inson madaniyati tabiatsiz mavjud bo'la olmaydi.

Ushbu maqolada inson va tabiat uyg'unligi, o'zaro munosabati jarayonida ekologik bilim va madanitaning o'rni tahlil qilingan. Insoniyat tarixiy taraqqiyotining davomida insonning tabiatga bo'lgan munosabatlari keskin o'zgarib borganligi, tabiat qonunlarining buzilishi inson hayoti va faoliyatining barcha sohalarida moddiy, ma'naviy va ijtimoiy inqirozlarni yuzaga keltirganligini guvohi bo'lamiz. Shu sababli tadqiqotimiz xulosalari shuni taqozo qiladiki, kelajak avlod oldidagi insoniy burchimizni anglab yetish, jamiyatning faol a'zosi sifatidagi pozitsiyamizni egallashimizda eng avvalo, ekologik ong, bilim va madaniyatni shakllantirishni yuqori bosqichga olib chiqish dolzarb ahamiyatga egadir.

Maqolada ekologik bilim va madaniyatni yuksaltirishga qaratilgan bir qancha bosqichli chora-tadbirlar o'rin olgan. Bu tadbirlar kechiktirib bo'lmas say-harakatlarni talab qilishi bilan xarakterlidir.

Аннотация

Природа может продолжать свое существование вне зависимости от человеческой культуры, но человеческая культура не может существовать без природы.

В данной статье анализируется роль экологических знаний и культуры в процессе гармонии и взаимодействия человека и природы. В ходе исторического развития человечества мы можем стать свидетелями того, что отношение человека к природе резко изменилось, а нарушение законов природы вызвало материальные, духовные и социальные кризисы во всех сферах человеческой жизни и деятельности. Поэтому выводы нашего исследования требуют первостепенной важности осознать свой человеческий долг перед будущим поколением, занять позицию активного члена общества и, прежде всего, вывести на более высокий уровень формирование экологического сознания, знаний и культуры.

В статье содержится ряд поэтапных мер, направленных на повышение экологических знаний и культуры. Эти события характеризуются тем, что требуют усилий, которые нельзя откладывать.

Abstract

Nature can continue its existence without depending on human culture, but human culture cannot exist without nature.

This article analyzes the role of ecological knowledge and culture in the process of harmony and interaction between man and nature. In the course of the historical development of humanity, we can witness that the relationship of man to nature has changed dramatically, and the violation of the laws of nature has caused material, spiritual and social crises in all spheres of human life and activity. Therefore, the conclusions of our research require that it is of urgent importance to realize our human duty to the next generation, to take our position as an active member of society, and first of all, to bring the formation of ecological consciousness, knowledge and culture to a higher level.

The article contains a number of step-by-step measures aimed at improving environmental knowledge and culture. These events are characterized by the fact that they require efforts that cannot be delayed.

Kalit so'zlar: inson, tabiat, jamiyat, faoliyat, ekologik ong, ekologik bilim, ekologik faoliyat, begonalashuv, axloq, ma'naviyat, ekologik madaniyat.

Ключевые слова: человек, природа, общество, деятельность, экологическое сознание, экологическое знание, экологическая деятельность, отчуждение, мораль, духовность, экологическая культура.

Key words: man, nature, society, activity, ecological consciousness, ecological knowledge, ecological activity, alienation, morality, spirituality, ecological culture.

KIRISH

Atrofimizni o'rab turgan tabiat o'zida xilma-xillikni mujassam etganiga qaramay, ularning barchasi birlashib, yagona tirik organizmni tashkil qiladi. Insonning e'tiborsizligi, uning dialektik birlik va yaxlitlikni noto'g'ri tushunishi tabiatga ham, jamiyatga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Inson o'z rivojlanish jarayonida yaratgan mehnat vositalari, moddiy madaniyatning shakllanish darajasi va

FALSAFA

jamiyatdagi etno-ijtimoiy guruhlar hamda shaxslarning ma'naviy hayot darajasi, shu jumladan odamlarning bir-biriga va atrofda tabiatga bo'lgan ijtimoiy munosabat shakllari ma'naviy madaniyatning ko'rsatkichlaridir. Mazkur omillar ekologik madaniyatning, nafaqat jamiyatning tabiat bilan, balki tarixiy va ijtimoiy muhit bilan ham munosabatga ega ekanligini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

“Ekologik madaniyat” tushunchasi birinchi marta D.S.Lixachev tomonidan qo'llanilgan bo'lib, uning fikricha, inson hayotining asosi axloq bilan bog'liq bo'lib, uning maqsadi kelajakni himoya qilish va asrab-avaylashdan iborat, shuning uchun ekologik madaniyatga axloqiy madaniyat sifatida qarash kerak [4]. Ekologik madaniyatning oddiy qoidalariga rioya qilinmasa, bu jamiyatning axloqiy va ma'naviy tanazzulga olib kelishi ta'kidlanadi. Muallif tabiat va inson o'rtasidagi munosabat ikki madaniyat o'rtasidagi munosabatdir, ularning har biri alohida o'ziga xos “xulq-atvor” va “ijtimoiy qoidalar”ga ega, degan xulosaga keladi. Har ikki madaniyat ham tarixiy evolyutsion taraqqiyot natijasidir, jumladan, qadimgi davrlardan ham, insoniyat madaniyati tabiat ta'sirida rivojlangan, tabiatning bir necha million yillar davomida rivojlanishi esa insoniyat madaniyati ta'sirida amalga oshgan. Tabiat inson madaniyatiga bog'liq bo'lmay, usiz ham o'z mavjudligini davom ettira oladi, biroq inson madaniyati tabiatdan mavjud bo'la olmaydi. Olimlarning ekologik madaniyat tushunchasiga oid tadqiqotlarida uning mazmuni va qamrovi turlicha izohlanadi, lekin ma'lumki, u insonning o'zini o'rab turgan, o'zi yashaydigan tabiiy muhitga munosabatidan kelib chiqib izohlanadi.

Ekologik madaniyatning ma'naviy shakli insonning tabiat va odamlarga nisbatan madaniy holatini aks ettiruvchi ekologik ongdir. Ekologik madaniyatning turli xil jihatlari quyidagi atamalar bilan ifodalanadi: ekologik bilim va ko'nikmalar, ekologik tafakkur, qadriyatga yo'nalganlik, ekologik jihatdan tasdiqlangan (oqilona) xatti-harakatlar. Shu boisdan ham Z.Sh.Yazdonov “Ekologik madaniyat “tabiat-jamiyat-inson” tizimidagi qismlarning o'zaro munosabatlarini muvofiqlashtiradigan, insoniyatga borliqdagi barcha mavjudotlarning dialektik bog'liqligini anglatadigan, atrof-muhit musaffoligini saqlashga undaydigan va shu orqali butun koinotni tanazzuldan saqlashga xizmat qiladigan falsafiy-axloqiy kategoriyadir”[9. 11] deb ta'rif beradi.

Ekologik madaniyatni tarbiyalashda talabalarda ekologik ongni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ekologik ong insonning tabiat bilan o'zaro munosabati haqidagi bilimlar, e'tiqodlar va ko'nikmalar yig'indisini ifodalaydi.

Syuvol, ekologik ongni asosini tashkil qiluvchi omillar haqida to'xtalib o'tar ekan [2], e'tiborlilik, (tabiatga e'tibor berish, go'zallikka e'tibor berish va estetik qadrlash) munosabatlarni idrok etish (o'zaro ta'sirlar va munosabatlarga e'tibor qaratish); ongli moslashuvchanlikni rivojlantirish (tabiatni qabul qila olish); tabiatni chuqur idrok etish (tabiatdan ma'no izlash, boshqa mavjudotlardan o'rganish), idrokni kengaytirish, boshqa mavjudotlarga nisbatan empatik munosabatda bo'lish va yangi imkoniyatlarni yaratishning rolini ta'kidlaydi.

Ekologik madaniyat manbai xalqning asrlar davomida to'plangan hayotiy tajribasi – tabiatni asrash, unga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish, uni muhofaza qilish va ahillikda yashash, uning boyliklariga mas'uliyat bilan munosabatda bo'lishdir. Dastlabki davrlarda ajdodlarimiz tabiatni, tirik mavjudotlar va atrof-muhit o'rtasidagi munosabatni yaxshi bilishgan, undan samarali foydalana olishgan. Ular o'zlarining tabiiy boyliklarga, tabiatning sirli holatiga bog'liqligini bilishgan, o'zlarining tabiatning bir bo'lagi ekanligini, tabiat bilan uzviy bog'liqligini, yozishni, chizishni bilmasalar ham, tabiatdan o'rgangan, to'plagan bilimlarini avlodlariga yetkazishning muhimligini chuqur anglaganlar. Xalq pedagogikasi azaldan tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish, unga nisbatan yuksak axloqiy munosabatlar, insonni xalq donishmandligi tashuvchisi va beruvchi sifatida hurmat bilan qarash kabi mustahkam negizlarga asoslanadi. Afsuski, insonning tabiat bilan munosabatida xalq madaniyatining ko'p jihatlari yo'qolgan. Shunday ekan, ona tabiatning odamlarning turmush tarzi va urf-odatlarida tutgan o'rnini qayta jonlantirish bugungi pedagogika fani va amaliyotining o'ta muhim va foydali vazifasidir. O'z navbatida Z.Sh.Yazdonov “O'zbek xalq ekologik madaniyatini tiklash, uning rivojlanish qonunlarini o'rganish jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy darajasi bilan bog'liq bo'lib, jahon miqyosida tobora ifloslanib borayotgan tabiiy muhitni asrash, biosferaning ekologik muvozanatiga ta'sir qiluvchi antropogen omillar rolini ko'rsatish, bu jarayonda nafaqat ijtimoiy, iqtisodiy, balki siyosiy vaziyatning ham determinantlashish holatini aniqlash va amaliy yechimlarini topish, o'z tarixiy shakllariga hamda bosqichlariga ega”[9.11] deb ta'kidlaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida analiz va sintez, mantiqiylik va qiyosiylik, tarixiylik metodlaridan foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ekologik ongni rivojlantirish ekologik ta'limni to'g'ri tashkil qilish orqali amalga oshiriladi. Ekologik ta'limning maqsadi - ekologik madaniyatni shakllantirishdan iborat bo'lib, butun dunyoda ekologik faoliyatning ahamiyati uning eng muhim tarkibiy qismi bo'lgan ekologik madaniyat va ekologik ta'lim omillariga tayanadi.

Ekologik madaniyat - umuminsoniy madaniyatning bir qismi, ijtimoiy munosabatlar tizimi, ijtimoiy va individual axloqiy me'yorlar, inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlar, jamiyat va tabiiy muhitning uyg'unligi to'g'risidagi qarashlar, munosabatlar va qadriyatlar, insonning tabiiy muhitga munosabati va umuman inson va tabiat integratsiyasining ajralmas mexanizmidir.

Sodda qilib aytganda, ekologik madaniyat jamiyatning har bir a'zosining fikri va xatti-harakatlarida o'z ifodasini topgan atrof-muhitga hurmat-ehtirom bilan bog'liq chuqur ildiz otgan g'oyalardir. Shu bilan birga, ekologik madaniyat odamlarning tabiat, atrof-muhit va ularning olamdagi mavqeyini, insonning dunyoga munosabatini qadrlash darajasi hamdir.

O'tgan asrda amerikalik tadqiqotchilar A.Kreber va K.Klakxon "madaniyat" tushunchasining 164 dan ziyod ta'riflari mavjudligi va u ko'p hollarda "sivilizatsiya" termini bilan bir qatorda qo'llanilishini qayd etgan bo'lsalar[1. 291], bugungi kunda ushbu terminning 250 dan ziyod ta'riflari mavjudligi e'tiborga loyiq.

Sobiq sovet davrida ham ekologik madaniyat bo'yicha bir qancha tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, ular orasida Y.T.Ojegov va Y.V.Nikonorovalarning ekologik vaziyat jiddiylashib borayotgan Orolbo'yi zonasida olib borgan sotsiologik tadqiqotlari asosida ekologik madaniyat haqida ilgari surgan fikrlari ilmiy qiziqish uyg'otadi[5. 256].

Ta'kidlash joizki, ularning tadqiqotlari hozirgi davrda shaxs ekologik madaniyatini shakllantirish muammolarini ilmiy jihatdan o'rganishda o'z ahamiyatini yo'qotmagan. A.To'xtayev va A.Xamidovlarning tadqiqotlari bevosita ekologik madaniyatga bag'ishlangan bo'lmasa-da, ularda O'zbekistonda ekologik madaniyat tarixi, islomiy ekologik normalarga oid faktologik materiallar bayon qilingan[8. 10-12].

Hozirgi davrda ekologiya fanini o'rganish, targ'ib qilish, rivojlantirish, uning asosiy qoidalarini amalda qo'llash, ekologik toza va sof oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish, ekologik qishloq xo'jaligiga keng o'rin berish insoniyat taraqqiyotining eng muhim muammolari sifatida qaralmoqda. Ekologiyani muhofaza qilish uchun butun insoniyat safarbar etilishi, tabiatga, yerga, havoga, suvga, hayvonlarga, o'simliklarga, baliqlarga, qushlarga shafqatsiz munosabatda bo'layotganlarga, xalqaro ekologik va biologik terrorizmga qarshi urush e'lon qilinishi kerak. O'z navbatida Z.Sh.Yazdonov "O'zbek xalq ekologik madaniyatini tiklash, uning rivojlanish qonunlarini o'rganish jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy darajasi bilan bog'liq bo'lib, jahon miqyosida tobora ifloslanib borayotgan tabiiy muhitni asrash, biosferaning ekologik muvozanatiga ta'sir qiluvchi antropogen omillar rolini ko'rsatish, bu jarayonda nafaqat ijtimoiy, iqtisodiy, balki siyosiy vaziyatning ham determinantlashish holatini aniqlash va amaliy yechimlarini topish, o'z tarixiy shakllariga hamda bosqichlariga ega"[9.12].

Bugungi kunda global ekologik tolerantlik tamoyilining tarixiy zaruriyatiga ko'ra, ekologik vaziyati og'ir rivojlanayotgan mamlakatlarga tabiiy atrof-muhit muhofazasi sohasida: moliyaviy, texnik, texnologik, intellektual amaliy yordam ko'rsatishga alohida e'tibor berishni taqozo qilmoqda. Xususan, iqtisodiy rivojlangan mamlakatlar moliyaviy, texnik-texnologik, intellektual salohiyat donorlari sifatida chiqishmoqda[7.15]. Shu sababli insonlarda ekologik madaniyat, sivilizatsiya, tafakkur, ong, tarbiya va ta'limni shakllantirish ekologik taraqqiyot talabiga aylangan. Ekologik madaniyat deganda, faqat tabiat va uning tizimining rivojlanishi haqidagi muayyan qarashlar tushunilmaydi. Shuningdek, u muayyan inson faoliyati bilan ham bog'liqdir. Jamiyatda ekologik madaniyat darajasini oshirish kelajak avlodning ekologik ta'lim-tarbiyasiga, ularning ekologik bilimlarni qanday egallashiga bog'liq. Bu madaniyatning sivilizatsiyalashgan rivojlanish shaklini va insoniy madaniyatni o'zida mujassam etgan ta'lim muhitini shakllantirishni, shu bilan birga madaniy taraqqiyotning asosiy yo'nalishi sifatida barcha xalqlardan ekologik ta'limning uzluksiz rivojlanish strategiyasi, konsepsiyasi va dasturini tayyorlash va amalga oshirishni talab qiladi. Ekologik ta'lim izchil va tizimli bo'lishi uchun bu jarayonni shaxs shakllanishining dastlabki daqiqalaridan, bolalikdan boshlab amalga oshirish, uning poydevorini aynan oilada, maktabgacha ta'lim muassasalarida, boshlang'ich sinflarda qo'yish va to'liq shakllantirish kerak.

FALSAFA

E.J.Ikromov va A.A.Xotamovning fikriga ko'ra, "shaxs ekologik madaniyati barcha tarbiyaviy ishlarning mahsulidir"[3. 15-16]. Jamiyatda ekologik madaniyatning boshqa turlari, ekologiyaga oid boshqa omillardan ajralmagan holatda shakllanadi va rivojlanadi, degan fikrga umumiy yo'nalishda qo'shilish mumkin. Ammo U.G.Saidovning yuqoridagi mualliflarga monand holda "Ekologik madaniyatni faqat ongli insonlar yaratadi. Ekologik ong esa, shubhasiz, ekologik ta'lim va tarbiya vositasida vujudga keladi"[6. 16] – deyishi yetarli ilmiy asoslarga ega emas.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ekologik madaniyatni shakllantirish pedagogik jarayonda tabiat bilan kundalik muloqotda ekologik ong va ekologik sezgirlikni rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Ekologik ta'lim insonning ekologiya sohasidagi bilimlarini va uning tabiiy muhitni muhofaza qilish uchun ma'naviy javobgarligini shakllantirishni qamrab oladi. Ekologik ta'lim tizimi inson hayoti va madaniyatining ajralmas qismidir, shu sababli, bugungi kunda ekologik ong va ekologik madaniyatni shakllantirish jarayonlari muvaffaqiyatli natijalar berishi uchun har bir davlat o'z qonunchiligida ilg'or qadamlar qo'yishi kerak. Sivilizatsiyalashgan dunyoning bir qismi bo'lgan O'zbekiston zamonaviy yodashuvlar asosida qonunchilik bazasini yaratish orqali ekologik madaniyatni rivojlantirishga yordam berishi darkor.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, davlat va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari ekologik muvozanatni saqlash va atrof-muhitni muhofaza qilish masalalarida birgalikdagi hamkorlikni yo'lga qo'yishdan manfaatdor bo'lishi kerak. Bu omillarning barchasi ekologik ta'limning ahamiyatini o'z ichiga oladi. Ekologik ta'lim va ekologik madaniyat tushunchalarini organik birlik sifatida qabul qilib, atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik muvozanatni saqlashni eng muhim sohalarga aylantirishimiz kerak.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda tabiatni muhofaza qilish, atrof-muhit musaffoligi uchun kurash muammosi jahon mamlakatlari va xalqlarini qamrab olgan global muammoga aylandi. Ekologik ta'limni tizimli asosda yo'lga qo'yish davr talabi bo'lib, ekologik madaniyatni egallash, tabiatga o'z onasidek mehr bilan munosabatda bo'lish bugungi kunda har bir fuqaroning sharaflari burchidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Kreber A.Z., Kluckhohn C. Culture: A Critical Review of Concept and Definitions. – N.Y., 1952. – P. 291.
2. Sewall, Laura. 1995. "The skill of ecological perception." In Ecopsychology: Restoring the earth, healing the mind, edited by M. Gomes, A. Kanner and T. Roszak, 201-215. San Francisco, CA: Sierra Club Books.
3. Икромов Э.Ж., Хотамов А.А. Шахсинг экологик маданияти. – Т.: А.А. ибн Сино, 2001. – Б. 15-16.
4. Лихачев Д.С. Человек в литературе Древней Руси. [Текст]/Д.С.Лихачев. - М.: Наука, 1970.
5. Ожегов Ю.Т., Никонова Е.В. Экологический импульс. – М.: Молодая гвардия, 1990. – С. 256.
6. Саидова У.Г. Экологик маданият тарихи ва унинг ривожланиш босқичлари. Ф. ф. н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Т., 2006. –Б. 16.
7. Samanova Sh.B. Ekologik tolerantlikning ijtimoiy-falsafiy asoslari. Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Samarqand, 2019. – Б. 15.
8. Тўхтаев А., Ҳамидов А. Экология асослари ва табиятни муҳофаза қилиш. – Т.: Ўқитувчи, 1994. – Б. 10-12.
9. Яздонов З.Ш. Ўзбек халқ экологик маданияти анъаналарини тиклаш ва ривожлантириш тенденциялари. Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Самарқанд, 2019. – Б. 11.